

В.А. Кудлач

Весна прийшла з запізненням: посмертна виставка Герасима Головкова¹

В Одеському художньому музеї помітний простір займають твори одеської школи живопису кінця XIX - початку XX ст. Достойним чином у ній презентовані роботи представника молодшого покоління Товариства південноросійських художників (ТПРХ), пейзажиста Герасима Семеновича Головкова (1863-1909). За обсягом вони хіба-що поступаються постійній експозиції тодішнього голови ТПРХ Кіріака Костанді та його співучню по Одеській рисувальній школі (ОРШ), скульптору Борису Едуардсу. На сьогодні у фонді музею щонайменше 29 робіт Г.С. Головкова, з яких 14 живописних. Вони є вершиною його мистецьких досягнень і складають яскраву сторінку одеського і українського живопису означеного періоду.

Пам'ятна дошка на будинку Головкових в Одесі
(вул. Михайлівська, 62).

Скульптор Олександр Коваль. 2014

З моменту заснування музею Одеським товариством красних мистецтв і ТПРХ, лише з 1901 р. (XII виставка ТПРХ) періодичні виставки товариства відбувалися винятково в його залах – тоді Одеському музею красних мистецтв (ОМКМ). Резонансними стали саме останні роки творчості Головкова, коли його талант розкрився у всій яскравості. Тут, восени 1909 року відбулася остання участь Головкова в XX виставці ТПРХ. У зв'язку з передчасною

кончиною Герасима Семеновича у тій частині виставки, де знаходилися твори живописця, було поміщено його портрет пензля М.Д. Кузнецова², оздобленого, як і полотна митця, траурною стрічкою.

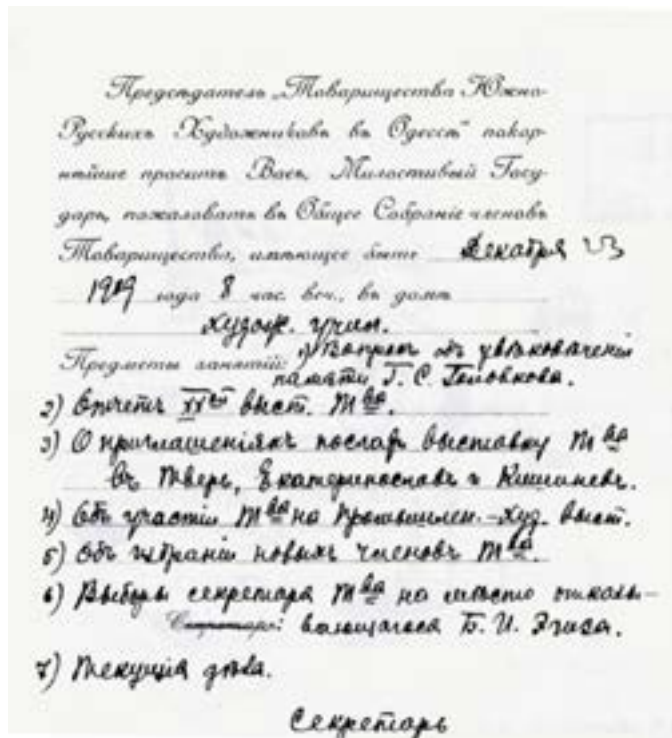
У постійній експозиції ОХМ³ Головков представлений шістьма роботами. Тривалий час центральне місце в ній займало полотно, яке вважається вершиною творчості митця – «Рання весна. Відлига» (1909)⁴. Воно було подароване братами Герасима Головкова – Іллею та Матвієм під час посмертної виставки художника, яка відбулася у березні-квітні 1911 року. За життя художник так і не удостоївся такої уваги й шани від громади, як під час згаданої виставки. Не було нічого масштабнішого й у пізніші часи⁵.

Підготовка виставки

Першим, хто публічно заявив про нагальність організації посмертної виставки Головкова, був палкий прихильник його таланту, співучень по ОРШ, художник і публіцист Соломон Кишинівський. «Я хочу еще сказать, что необходимо сейчас же заняться организацией посмертной выставки работ покойного. ... Ко времени открытия посмертной выставки необходимо также прочесть реферат, который дал бы возможность широкой публике приблизиться к творчеству художника», – писав він у «Одесском листке» від 7 листопада 1909 року⁶, у перші дні після смерті Головкова.

23 грудня 1909 року на загальних зборах ТПРХ першим пунктом порядку денного було поставлене питання увічнення пам'яті Г.С. Головкова. Пропонувалося, крім організації широко-масштабної ретроспективної виставки майстра, оголосити благодійну акцію з метою заснування іменної стипендії для учнів художнього училища. Прецеденти такі вже були⁷. Підготовка тривала протягом року. Одна із проблем – отримання робіт покійного, які знаходилися за кордоном і у приватних колекціях, у тому числі іменитих

городян, наприклад, Руссових, графа Толстого, Фальц-Фейнів, Феохаріди та інших. Цю дипломатичну місію взяв на себе Микола Кузнецов, який був вхожий у родини аристократії. На плечі його молодшого соратника Володимира Вербахівського лягли турботи з формування експозиції виставки. Тодішній секретар товариства Олександр Стіліануді тримав зв'язок із пресою, формував списки гостей.

Запрошення на засідання ТПРХ від 23 грудня 1909.

Іл. з книжки О.М. Барковської. ТПРХ. 2000.

Уже 13 лютого 1910 року в газеті «Одесское обозрение» та деяких інших виданнях з'явилось звернення секретаря товариства до власників картин Г.С. Головка з проханням надати твори художника для майбутньої виставки. Інформація містила повідомлення про те, що збір коштів від виставки буде використаний для увічнення пам'яті митця встановленням стипендії його імені для студентів училища.

Увага до цієї події вражає. Одеські газети, зокрема «Одесское обозрение», «Одесские новости» та «Одесский листок», постійно інформують про хід підготовки виставки, називають імена осіб, що надали твори покійного художника, імена як дарувальників у фонд майбутньої премії, так і нових власників. Інколи трапляються неточності, наприклад, у написанні імен колекціонерів, або ж зберігається право на інкогніто. Найбільш прискіпливу увагу до ходу підготовки згаданої виставки проявив

театральний критик Євген Ютагезен, він же «Геніс» і «Альцест», відомий своєю уїдливістю. Помітного позитиву внесли публікації представників художньо-артистичного товариства – Павла Нітше, Тетяни Едуардс, Володимира Рейнгальда.

Часом у пресі розгораються пристрасті, як у випадку відмови окремих власників надати твори художника на його посмертну виставку⁸. Автороднієї публікації цитує рідкі слова О. Бенуа про те, що ці люди подібні до «могильників талантів», а їх колекції є «кладовищем живопису». Із числа п'ятдесяти відомих на сьогодні одеських власників творів Герасима Головка на виставці не фігурували картини із колекції доктора Р.Я. Ансельма, К. Жерара, купця і художника-любителя К.К. Ксіді, І. Корродіні, Л.С. Пуріца, Є. Чеховської, Г. Шабельського. Частина творів знаходилася за кордоном і їх доставка виявилася досить проблематичною, як наприклад, з колекції Михайла Бліженського («Весна»)⁹. До честі Бліженського, він запропонував Головкову студію, можливо, у новозбудованому будинку на вулиці Ямській (Новосельського, 75).

Дату відкриття виставки кількаразово переносили, що було викликано затримкою у надходженні частини робіт. Найбільші проблеми виникли із закордонною спадщиною, де перебувало щонайменше десять найкращих творів митця. Вирішити їх могли лише власники творів або ж спадкоємці. Ці права мав старший брат художника, матеріальні статки якого були доволі обмеженими. Швидше за все ці полотна так і не повернулися на батьківщину, або повернуті були не сповна.

Щодо платоспроможності спадкоємців, показовим є конфлікт інтересів, який виник між Іллею Семеновичем і судовим одеським приставом дільниці №1. Це мало місце на етапі, коли старший із братів лише вступав у права спадкоємця. На думку Іллі Головка, пристав, за приписом мирового судді, завищив вартість робіт брата, що змусило його, зрештою, викласти значно більшу суму за охорону майна художника¹⁰. Увесь спадок художника за підрахунками пристава складав приблизно 5565 руб., з яких 3000 руб. залишилися готівкою, решта – вартість оцінених творів. Повідомлення про перипетії навколо спадщини Г.С. Головка в одеській пресі своєю діловою безпристрасністю дуже дисонують з більшістю публікацій, проникнутих співчуттям

і повагою до передчасно померлого художника.

Відкриття

Виставка відкрилася 6 березня 1911 р. у переповненому гостями приміщенні ОМКМ, і це незважаючи на хуртовину. У експозиції, згідно каталогу, було представлено 213 творів, з яких майже половина складала картини, решта – етюди та ескізи. До їхнього числа не входили шаржі та карикатури, які також були включені в експозицію. Кузнецов представив на виставку портрет покійного товариша, який вражає драматизмом колориту – сполученням чорного силуету фігури на яскраво-карміновому тлі драпіровки.

початок обнадіював. У зв'язку з тим, що роботи продовжували надходити і після відкриття виставки (ще 19 полотен), виникла необхідність здійснити друге перевидання каталогу. На відміну від першого, він був ілюстрованим.

Принцип формування виставки і випуск каталогу зі вступним нарисом Петра Нілуса був першою спробою наукового осмислення творчості Герасима Семеновича Головка. Наповненість цієї виставки дозволила охопити майже увесь творчий шлях художника, прослідкувати зміну стилістики та еволюцію, визначити домінуючі теми й мотиви. В основу

Фрагмент експозиції XX виставки ТПРХ. Одеса. Листопад 1909.

У центрі портрет Г.С. Головкова роботи М.Д. Кузнецова.

Внизу твори Головкова «Сутінки біля берега» та «Останній сніг». Фото з альбому В.Г. Крихачького

Здійснення проекту стало можливим завдяки добрій волі 46 власників творів художника. Кілька полотен вже у перший день виставки придбали Феохарій Феохариді і присяжний повірений Анатолій Васьковський, брат колишнього редактора «Одесских новостей». Колекціонер П.Н. Подольський передав одну з двох картин у фонд стипендії імені Головка. Такий

був покладений не стільки хронологічний, як тематичний принцип.

У перших залах знаходилися твори Головка раннього (з 1886 по 1895 рр.) періоду, серед яких переважали марини, види Малоого і Середнього Фонтана, кримські мотиви. Наступний розділ охоплював твори, частково написані у маєтку Панкеєвих у Василівці

та одеському порту, об'єднані подібністю живописних завдань – «блиск води і гра відображень», що відповідало наслідувальному періоду (1899-1905 рр.). Далі йшла група «Сніг і відлига», створена приблизно у 1895-1902 роках під час поїздок на Південний Буг, до Петербурга чи на околицях Одеси. Ще одинадцять робіт передавали краєвиди лісостепу і степу, елегійні парки – «Види Вінниці і Василівки», і були хронологічно близькі попередній. Окремі групи складала останні мотиви і незакінчені твори (1907-1909 рр.), етюди, шаржі і карикатури. А завершували цей ряд роботи різних періодів творчості, що надійшли вже після відкриття виставки.

Незважаючи на велелюдне відкриття, судячи з повідомлень у пресі, інтерес до виставки поступово знижувався. Вже за місяць Тетяна Едуардс напише таке: «... Прикро бачити як мало публіки відвідує таку виставку, яка наочно демонструє собою шляхи, якими дійшов до апогею один із значних художників. Чудова думка товаришів увічнити пам'ять про нього і на зібрані кошти влаштувати стипендію для потреб молодих художників, а між іншим, товариству доводиться доплачувати навіть...» Цим пояснюється, що у подальшому виставку продовжили до середини квітня. Започаткування ще однієї (до чотирьох існуючих) іменної стипендії, яка виплачувалася б на проценти від розміщеної суми (бл. 1500 руб.), виявилось

справою не підйомною. Особливий жаль викликало те, що саме студентська молодь не виявляла достатнього інтересу до особи, яка жертвовно служила мистецтву.

Під час роботи виставки брати Головки подарували музею одну з кращих робіт Герасима Семеновича – «Відлига» («Рання весна»)¹¹, написану в рік передчасної смерті. Чутки про те, що Микола Кузнецов також збирається подарувати музею портрет Головка не підтвердилися.

Г.С. Головков. Рання весна. 1909. ОХМ.

У силу різних обставин ОХМ на сьогодні отримав найкращу з відомих музейних колекцій творів митця.

¹ У публікації використані матеріали монографії: Кудlach В.А. Головков Герасим Семенович, 1863 – 1909: Життєпис. Репродукції творів. Каталог. Періодика. Бібліографія. – О.: Друк Південь, 2014. – 144 с. : ілюстр.

² Знаходиться в колекції Національного художнього музею Белграда.

³ Сформованою свого часу як постійно діюча і незмінна Я.А. Галкером і Л.Н. Калмановською.

⁴ Нині картина замінена на твір «Весна. Річка у степу» (1898), що виконаний в останні роки «вінницького» періоду творчості. Атрибуція творів Г.С. згідно каталогу названої монографії.

⁵ Серед ретроспективних виставок, що відбувалися в стінах музею, і на яких твори Головка були помітно представлені, слід згадати виставку картин російських та українських художників другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з приватних колекцій м. Одеси (1958); виставку творів Головка, Нілуса, Волокидіна (1962). В пізніший час це переважно ювілейні виставки, присвячені знаменним датам: 100-річчю ТПРХ (1990) та до 200-річчя Одеси (1994).

⁶ Дати, пов'язані з життям Г.С. подаються за старим стилем.

⁷ В історії ОХУ відомо кілька іменних премій: 1889 – утворено капітал для премії ім. Р.Г. Судковського; 1910 – утворено капітал для премії ім. К.К. Костанді (1512 руб. 5 коп.);

1910 – утворено капітал для премії ім. інженера М.В. Брайкевича (5000 руб.);

1911 – утворено капітал для премії ім. Л.-Д. Іоріні (1449 руб.).

Необхідну суму для іменної премії Г.С. Головка так і не було зібрано.

⁸ Нитше П. Слава мертвим, не живим... По поводу посмертної виставки Г. Головка // Утро Одессы. - 1911. - 14 марта.

«...У нас в России все еще смотрят на искусство как на роскошь или приятное занятие для художников и любителей. В то время как в Германии при каждой академии имеются сотни постоянных стипендий по различным отраслям изобразительного искусства. ...Мы слепы и проясняется наш взор лишь тогда, когда успеем похоронить новую жертву»

нашего проклятого эгоизма и индифферентизма. ...Как-то молча проходили мимо него и жизнь и люди, изредка оброняя скупые словечки признания». Серед колекціонерів, які направили твори Головка на виставку – Андреевський К.Е. (3), Ансельм Р.Я. (1), Балыц В.С. (1), Балыц Г.С. (1), Ближенський М.М. (1), Бродський А.Є. (3), Буковецький Є.І., Васьковський А.В. (1), Вербаховський В.Й. (2), Ганський П.П. (1), Гешелін І.С. (1), Гофман Я.М. (5), Гранов В.К. (1), Єрузальський М.А. (1), Жуйкіна Д.С. (1), Інглесці П.Г. (1), Кефал Н.І. (1), Кефала В.Л. (1), Кефер М.І. (1), Ксіда К.К. (1), Константиновський Г. (1), Корродін (Корродіні) І. (1), Куровський В.П. (1), Малярчук Т.І. (1), інж. Маргуліс І.А. (2), п. Маргуліс-Кесер (1), Нікітіна Л.Н. (1), Нуйкіна Д.С. (1), Палаузов М.А. (1), Панкеева О.С. (5), Пекаторос Г.М. (2), Петров А.В. (1), Петрокіно Є.К. (2), Подольський П.Н. (1), Прохаска В.Н. (2), Пуріц Л.С. (1), Рогов М.Г. (2), Романенко Є.Н. (1), Рудницький А. (1), Руссов П.О. (4), Сарач (Саран?) Л.М. (1), Соколов Г.С. (Ф. ?) (1), Тарапанова Є.Б. (1), Фальц-Фейн О.І. (1), Ценовський А.А. (3), Шульц В.Є. (3).

У дужках вказана кількість робіт, представлених на виставку.

⁹ Золота медаль на Всесвітній виставці у Мюнхені у червні 1909 р.

¹⁰ Наследство художника Головка // Одес. новости. – 1911. – 3(16) апр. – С. 3.

«Судебный пристав Восколович, по предписанию мирового судьи 1 участка, произвел охрану имущества,

оставшегося после смерти художника Головка. Кроме наличных денег в сумме 3000 руб. и разного движимого имущества, в доме №1 по Ланжероновской улице, где помещен клуб Литературно-артистического общества, найдены были три картины, писанные масляными красками, которые пристав оценил в 300 руб., и одна неоконченная картина, оцененная им же в 100 руб. В бывшем доме Маразли по Дерибасовской улице найдены были 8 больших картин, оцененных приставом в 800 руб., и 106 этюдов, оцененных приставом по 10 руб. каждый, всего на 1060 руб. Все имущество, оставшееся после Головка, кроме денег, оценено 2565 руб. На охранительные действия судебного пристава брат покойного и его наследник, домовладелец Михайловской улицы И.С. Головкин, принес мировому судье 1 участка жалобу, в которой указано, что пристав слишком высоко оценил имущество, оставшееся после покойного: если бы ему, наследнику, дали за все 1000 руб., он бы с удовольствием продал. Между прочим, картины, оцененные по 100 руб. каждая, он оценивал по 20 руб., а этюды не по 10, а по 2 руб. каждый. Поэтому он просит признать оценку пристава неправильной, и предписать ему получить вознаграждение по таксе. Мировой судья оставил жалобу».

¹¹ Одесская жизнь // Одес. новости. – 1911. – 2(15) апр. (№ 8383). – С. 3.

«Наследники художника Г.С. Головка пожертвовали Одесскому музею изящных искусств одну из последних работ покойного художника – «Оттепель» («Ранняя весна»).

Література

1. Живопись XVI – начала XX веков : каталог / сост. и авт. вступ. ст. Л.Н. Калмановская ; науч. ред. Л.Н. Гурова; Одес. худож. музей. – О. : [б.и.], 1997. – 177 с.
2. Кудлач В.А. Головкин Герасим Семенович, 1863 – 1909: Життєпис. Репродукції творів. Каталог. Періодика. Бібліографія. – О.: Друк Південь, 2014. – 144 с. : ілюстр.
3. Одеський художній музей : альбом / авт.-упоряд. Я.А. Галкер. – К. : Мистецтво, 1986. – 14 с., 155 ілюстр.
4. Одесская государственная картинная галерея : каталог / сост. Я. Галкер. – О. : [б.и.], 1962. – 6 с. : ил.
5. Одеська державна картинна галерея : каталог. - К. : [б.в.], 1964.– 176 с. : ілюстр.
6. Товарищество южнорусских художников: библиограф. справ. : в 2 ч. / сост. : В.А. Афанасьев, О.М. Барковская ; ред. : Г.Д. Зленко, І.С. Шелестович ; Одес. гос. науч. б-ка им. М. Горького – О., 2000. – 302 с. : ил.